

3. בעמדי עלי קברות אבותיי

הקשר לגולה עולה לעתים דווקא ברגעי אסונה, גסיסתה, כשהיא מתפוגגת לאיזשהם דמדומים היסטוריים, הופכת ממצייאות לאין; או אז עולה הקשר למקום, הקישור לאבות. כזו היא ההכרזה המרשימה על שפיירא ומגנצה ערי עמק הרינוס הידועות בעטיו של גורלן במסע הצלבנים בשלהי המאה ה־11:

בראשית באנו תקוע אהלנו ובל יסיע יתדותיו לנצח, אל שפיירא הזאת, זה היה על דבר הדליקה אשר נפלה במדינת מעגנצע. עיר מעגנצע, עיר מולדתנו, מקום אבותינו, קהילה הקדומה המהוללה ומשובחה מכל קהילות מלכות, ונשרפה כל שכונת היהודים והרחוב שלהם...¹

ההתקשרות למקום המובעת בעת שכזו היא עניין עמוק ביותר, בין השאר בגין התפיסה שהמקום הוא מקום האבות, ולעתים מבינים זאת כמקום קבריהם. הביטוי 'העיר קברות אבותיי', או 'מקום קברות אבותיי', משמש בטקסטים מימי הביניים בסיס לאפיון היחס למקום, מקום המגורים, המקום שאליו יש להתייחס ואליו – כך נדמה – גם יש לשאוף.

הביטוי הזה עולה בהקשרים סיפוריים המתארים מעשים שהיו; למשל, הוא משובץ בבקשה לאחד מהרבנים להשתקע במקום מסוים: "...והלך לו הרב משם לנרבונא עיר מולדתו ושם יצאו לקראתו נכבדי קרקשונא העיר קברות אבותי להתחנן לו ולבקש מלפניו לבוא בגבולם לשכון כבודו בארצם. ונעתר להם ...".² ויותר מכך, בולטת עוצמתו של הביטוי הזה בשיבוצו בקינות המתייחסות לפורענות שבאה על המקום, מקומו של היהודי. כך מתפייט רבי משה ב"ר אלעזר על וירצבורג בסליחה בת המאה ה־13: "אשכבה למעצבה בבושת וכלימה / בראותי מקום קברות אבותי חרבה ושממה".³ כמוהו כירושלים בימי נחמיה (להלן), גם 'מקום קברות האבות' הזה חרב ושומם, אלא שכאן מדובר בכלל בעיר בגלות – וירצבורג שבאשכנז.

1. א"מ הברמן, **גזרות אשכנז וצרפת**, ירושלים תש"ל, עמ' נט.

2. 'ספר מגן אבות למאירי', ענין כא, ד"ה אחר הדברים; ראב"ד, **תשובות ופסקים**, סימן נ, ד"ה ענין יבשות.

3. 'מה קול הצאן הזה' (א"מ הברמן, **גזרות אשכנז וצרפת**, ירושלים תש"ל, עמ' רכב).

אציג שתי דוגמאות ל"מקום קברות האבות", דוגמאות שקרובות ללבי באופן אישי. בית העלמין של קהילת וורמיזא (וורמס) מכונה 'החולות הקדושים' ('הליגר סנד'). תחילתו בסוף המאה ה-11. הוא עטוף באגדות שתועדו והיוו בסיס לשירים. למשל האגדה על קבורי פרעות תתנ"ו (1096), שנים עשר (!) הזקנים שהתאבדו אחרי שהרגו את חברי מועצת העיר שדחו את בקשת היהודים לחסות. נקבר בו גדול ישראל המהר"ם מרוטנברג בצד ר' זיסקינד וימפן שפדהו מן השבי. שאול טשרניחובסקי הקדיש מספר פואמות לסביבה היהודית הזו של עמק הריינוס; אחד מהם הוא 'שני הקברים' (נכתב ב'27.3.1942):

על גדות הריין בעמק, בעיר / ורמיזא, שם / מתים נמים שנת נצח בבית עלמין ישן, ... כמה וכמה שקעו
 כבר במשך דור ודור, / קרבנות מסעי'הצלב והמוות השחור... וביניהם בתוך – וזה לזה סמוכים /
 שתי נפשות של אבן וכלי כל קישוטים... אם יש, עוד יש, בקרבנו כשנים כמותם / לא פסו בעמנו
 שאר רוח ולב תם...

וימפן ביקש – כך עולה מערפילי האגדה – להיטמן בסמוך למהר"ם. טשרניחובסקי הראה כמה חשוב השיתוף בין איש הרוח, המנהיג הרוחני, לבין מי שגילה מסירות נפש בפדיון שבויים. היום, שני הקברים הללו מהווים אטרקציה למבקרים. כשביקרנו במקום ביום קיץ נעים ראינו שם קבוצת ילדים גרמניים ומורתם מסבירה להם את מה שהסבירה. כששאלתי אותה בנימוס 'מה להם ולמקום הזה?', תמחה: 'מה פירוש?! זוהי ההיסטוריה שלנו; כך! עד כמה שביכולתי לשפוט, היא אמרה זאת בתמימות; והיא לא התכוונה לנסיבות הצלתו של בית העלמין במלחמת העולם השנייה (ארכיוני העיר שכנע את הממסד הנאצי שלא להרסו, בהישענו על התרשמותו של הימלר מערכו ההיסטורי של המקום).

בית העלמין הזה משקף קהילה בעלת היסטוריה מרתקת מושרשת במקומה, שהותירה מורשת רוחנית עשירה ביותר ומגוננת עד מאוד. מה היה יחסה של הקהילה לציון? המצבות שבו לא פונות לירושלים כמקובל, וההסבר איננו ידוע; זוהי תופעה בולטת! אשר למהר"ם, הוא דווקא כן פנה לירושלים, כפי שמתבטא במנהגיו ובתורתו, ובמיוחד בניסיונו לעלות לארץ:⁴

דוגמה שנייה קשורה לוויילנה, עיר ואם בישראל. ישראל קלויזנר כתב את ספר 'בית העלמין הישן בוויילנה' בשנת תרצ"ה (1935); כשבאופק מבצבצת שנת 1940, חשבו על ציון 500 שנה לבית הכנסת של הקהילה היהודית המפוארת הזו, והמודעות למכמניה התבטאה בסוירים שיחשפום בפני התייר בן ברית ושאינו בן ברית. ואכן, ספרו של קלויזנר בנוי כמעין מדריך סיור המתאר

4. אברהם גרוסמן, 'זיקתו של מהר"ם מרוטנברג לארץ ישראל', **קתדרה** 84 (תשנ"ז), עמ' 63-84.

את "בית העלמין מעולף האגדות של ירושלים דליטא"⁵. את בית העלמין המופלא הזה אני מכיר דרך הספר הזה! ואין זה מטעמי עצלות, כתתי את רגליי לאתרו של בית העלמין כמה וכמה פעמים; יש במקום אנדרטה ליטאית המשרטטת בתמציתיות את סיפורו, ומלמדת, וזהי דרכם של הליטאים, שהוא נהרס בימי השלטון הסובייטי בליטא. ואכן, בדומה לבתי עלמין אחרים באימפריה הסובייטית, במיוחד יהודיים, הוא נמחק כליל; במקומו נבנה אולם ספורט, ובהווה נערכות בו חפירות ארכיאולוגיות כדי להציל את מה שניתן.

מדריך הסיור של קלויזנר הוא משוכלל יחסית אפילו ביחס לזמננו. יש בו מפה מדויקת של השטח, המצבות ממוספרות, והמקרא מפורט וברור. לדוגמה, את מצבה מס' 183 מציג המדריך כך: "נגש עכשיו אל מצבת הלוחם נגד תקיפי הקהל שמעון בו זאב וואלף...".⁶ כאן מובא תיאור המצבה, ובה מפורט פועלו בצורה פיוטית: "זה האיש לפני מלכים יתיצב מלך אוהב צדקות"; ולפי הסברו של קלויזנר: "התיצב לפני המלך סטניסלב אבגוסט פויאטובסקי בשעה שדנו בזמן הסיים הגדול בדבר תיקונים בחיי היהודים".⁷ והכתובת המסתיימת במעין פסוק "ויקח שמעון", משמעותה – אזכור שמעון שמו הפרטי של הנפטר רב־הזכויות, ובגימטרייה זהו סימן לשנה העברית של פטירתו, 'תק"ץ' 1830. ביחס לקבר אחד, 25 מספרו, נאמרו הדברים בסגנון מיוחד: "עומדים אנו לפני קבר הגאון ר' אליהו 'הגר' א' אחד הענקים הרוחניים הגדולים ביותר שקמו לנו במשך עברנו הגדול...". וכך, מצבה אחר מצבה, נפרשות תולדות הקהילה המופלאה שזכתה לכינוי 'ירושלים דליטא'. וכאמור, אם לא יעלו החפירות הארכיאולוגיות ממצאים מפתיעים במיוחד, ניתן לומר שבית עלמין זה אבד זכרו.

שרטטנו בתמציתיות יתר שתי דוגמאות ידועות ל'קברי אבותינו' בחו"ל. על כגון אלו אכן ראו לומר 'קברי אבותינו'; שני האתרים היו היסוד המקשר החזק ביותר בין הקהילה למקומה; הם אלו שיצרו את תחושת המקום. ובמשמעות הזו, שניהם חלפו וגזו; האחד הפך לאתר תיירות ומשנהו לקריית ספורט. ועדיין, חש המבקר במקום את אותם געגועים תמירים ל'קברי אבותיי'.

באחד הרגעים הדרמטיים בתולדות ישראל – פניית נחמיה בן חכליה לארתחשסתא מלך פרס ומדי, לעלות ליהודה, העלה נחמיה את הטיעון: "מדוע לא ירעו פני אשר העיר בית קברות אבתי חרבה ושעריה אכלו באש" (נחמיה ב, ג). מזכיר רש"י, "אשר העיר – ירושלים שהיא בית קברות אבותי חרבה". אכן, התיאור 'בית קברות אבותיי', יש בו מן המבלבל. אנו רגילים לדבר על ירושלים כעיר לאומית, מקודשת, ואף שמימית; ובהתייחסנו למחוז געגועינו הזו, ניתן להגיע

5. ישראל קלויזנר, **קורות בית העלמין הישן ביולנה**, ווילנה תרצ"ה, עמ' 2.

6. שם, עמ' 166.

7. שם. מעשה זה אירע עדיין בזמן השלטון הפולני, לפני חלוקת פולין השלישית.

לביטויים עוצמתיים עוד יותר, אבל נחמיה בחר בכינוי אישי מאוד – עיר שבה נמצאים קברי אבותיו. לכאורה, נקל להבין זאת על רקע מצבו המיוחד של נחמיה בעמדו מול ארתחשסתא. דוק, בנסיבות דאז, המלך בעצם חושד בו בקשירת קשר! פחדו של נחמיה שהיה 'שר משקים' של המלך – בלב צף ועולה הדמיון לגורלו של שר המשקים של פרעה – ניכר, וכדי לשכנע את המלך בחפותו, הוא נדרש לטענה מאוד אישית. ומה יכול להיות אישי יותר מאשר התייחסות לקברות האבות? נשקפת איזושהי סכנה לקברות אבותיו של נחמיה; את זה אפילו המלך אמור להבין!

אכן, קבורה בנחלת האבות הייתה מיסודות החברה בימי קדם; עניינה כמובן מוות, אך היא העניקה סדר מסוים בחיים, חיים שעלולים להתפס כחסרי פשר; יש מי שקדם לך ויש מי שיישאר אחרך, יש התחברות למשהו בסיסי ביותר בחיים, ההמשכיות. נורא הוא העונש המקראי של היעדר קבורה, לא רק בעטיו של הביזוי, אלא גם בשל ניתוק השרשרת. נחמיה חפץ, כך על כל פנים רמז לארתחשסתא, בהמשכיות שושלתו; ביטויה הישיר היה החזרה לירושלים, וכל השאר, כמו שנוהגים לומר, היסטוריה.

ההתמקדות בקברי האבות מצמצמת לכאורה את מעמדה של ירושלים, אך בה בעת מעצימה אותו. היא מעניקה למהלך כולו משמעות וערך של שיבה; מוטיב השיבה, שהוא כל חשוב בתרבות, מובלט כאן בצורה חזקה. העיר החרבה מושכת את נידחיה בגלל הקשר לקברות האבות. לכאורה, בזמנו של נחמיה ניתן עדיין לחזור לקברי האבות, הם אינם מטפוריים. אבל, דומה שהעניין עמוק יותר. קברי האבות הם העילה הראשונה, הישירה; אבל, לקשר לירושלים יש קומה נוספת; הנחה עמוקה יותר היא שירושלים היא בעצם עיר קברי האבות בכלל, קברי אבותינו כולם. אכן, גם אם איננו נכלל ברשימה הידועה של כינויי ירושלים, 'עיר קברות אבותיי' הוא בעצם מין כינוי שלה. כבר בימי נחמיה היא הייתה כזו, היא עיר קברי האבות של כולנו, אליה חוזרים!

בהערת אגב נוסף, כי במובן מסוים ממשיך רעיון זה את ההתייחסות לחורבנה של ירושלים במגילת איכה. רציונל חשוב של המגילה הוא ההתייחסות לחורבנה של ירושלים; ירושלים ולא המקדש, שכמעט ולא נזכר במגילה. החורבן של העיר עניין בפני עצמו הוא, אותה עיר שתופסת מקום מרכזי כל כך בהווייתנו, היא העיר שחורבנה מבסס את הווייתה, העיר שתיקונה בכך שאליה יש לחזור, חזרה שהיא עניין העומד בפני עצמו.

אכן, הגולה הייתה ממשות היסטורית, וככזו יש לה משמעות בלתי־ניתנת להערכה; יש הכרה בקברי אבות בירושלים דליטא או בקבר מהר"ם שאיווה לעלות לירושלים. אין צורך ולא נכון יהיה להתנתק מהם; הם היו באמת כאלה; אבל יש קבר מעל קבר; גם בנמוך יש גבוה מעל גבוה, ואת הגבוה בנדון ניתן לאתר – קברי האבות בירושלים.

אם כן, נחמיה התחיל, רבי יהודה הלוי המשיך (ציון הלא תשאל: "...אף כי בעמדי עלי קברות אבותיי ואשתומם בחברון עלי מבחר קברייך..."), ומחמוד דרוויש, ולוואי והפלסטינאים יבינו זאת, לא יצליח לשנות.⁸

---

8. מחמוד דרוויש באחד משיריו המנסח תביעה לישראלים להעביר קבריהם למקומות העבר: "אתם העוברים בים המלח החולפות / קחו את העבר, אם תרצו לשוק המזכרות / ...הגיע זמן שתסתלקו, שתמותו היכן שתמצאו, אבל לא בינינו! / ...".